

İSLAMİ SOSYAL FİNANS BAĞLAMINDA SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ

■ Saime Kavakcı

İKAM ARAŞTIRMA RAPORLARI 33

İSLAMİ SOSYAL FİNANS BAĞLAMINDA SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ

Saime Kavakcı

Yayın Koordinatörü

Mehtap Nur Öksüz

Editör

Talha Bedirhan Işık

Tasarım

Mediha Demirden

İLKE Vakfı, toplumsal meselelerle ilgili bilgi, politika ve strateji üreten, karar alıcılara yol gösterecek araştırmalar yapan ve gelecek için gerekli birikimin oluşmasına katkı sağlayan bir sivil toplum kuruluşudur.

Bu Araştırma Raporu, İslam İktisadi Araştırma Merkezi (İKAM) tarafından hazırlanmıştır. İKAM, yeni bir iktisadi düşüncenin külli bir şekilde inşası için yetkin fikir ve teorilerin üretilmesini teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

ÖZET

Sosyal sorumluluk, sürdürülebilirlik, sosyal finans gibi kavramlar işletme ve finans dünyası başta olmak üzere birçok alan tarafından dikkatle takip edilmektedir. Bu çalışma kapsamında özel olarak sosyal finans kavramı incelenecektir. Sosyal finans kavramı, yatırım ve girişimlerde kâr elde etmenin yanı sıra çevresel, toplumsal ve sosyal faydaların da öncelenmesini içermektedir. Dolayısıyla sosyal finans kavramı, mevcut birçok kavram ve ürün (Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, Çevresel, Sosyal ve Kurumsal Yönetişim, Sosyal Sorumlu Yatırımlar) ile yakından ilişkilidir. Bu raporda; sosyal finans, İslami sosyal finans ve SKH'lere ilişkin kavramsal çerçeve ve bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca SKH'lerin Arap coğrafyasındaki ilerlemesi incelenerek bu bölgedeki SKH'ler çerçevesinde yapılan yatırım ve girişimler analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal finans, İslami sosyal finans, sürdürülebilir kalkınma, ESG, SKH.

ABSTRACT

Social responsibility, sustainability, and concepts like social finance are closely followed by many fields, especially in business and finance. In this study, the concept of social finance will be examined in particular. The concept of social finance encompasses prioritizing environmental, societal, and social benefits in investments and ventures alongside profit-making. Therefore, social finance is closely related to many existing concepts and products (such as Sustainable Development Goals, Environmental, Social, and Governance, and Socially Responsible Investments). This report provides a conceptual framework and information on social finance, Islamic social finance, and the SDGs. In addition, the progress of the SDGs in the Arab region has been examined and the investments and initiatives made within the framework of the SDGs in this region have been analysed.

Keywords: Social finance, Islamic social finance, sustainable development, ESG, SDGs.

YAZAR HAKKINDA

Saime Kavakcı, 2010 yılında Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesinden mezun oldu. 2013 yılında Sakarya Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finansı bölümünde başladığı yüksek lisans eğitimini, Prof. Dr. Mehmet Saraç danışmanlığında yazdığı “İslami Perspektiften Kurumsal Sosyal Sorumluluk” isimli tez ile tamamladı. 2017 yılında, YÖK 100/2000 doktora bursunu kazanarak Sakarya Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finansı doktora programına kaydoldu. Prof. Dr. Şakir Görmüş danışmanlığında “Dünya Tasarruf Bankacılığı Uygulamaları ve Türkiye için Model Önerisi” isimli doktora tez çalışmasını 2022 yılında tamamlayan Kavakcı, Marmara Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finansı Enstitüsünde (MÜİSEF) doktor öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

 0000-0001-8257-6983

Giriş

Günümüz finans dünyasına kapitalist ekonomik düzen hakim olsa da temel ekonomik ve finansal haklardan tüm insanların yararlanabilmesi hem kamu otoriteleri hem de özel sektör arasında giderek önem kazanan bir mesele haline gelmiştir. Mevcut ekonomik sistemde konuya ilişkin çeşitli önlemler alınmıştır. Bu önlemler birçok kavramın ekonomi ve finans dünyasına dahil olmasına neden olmuştur. Sosyal sorumluluk, sürdürülebilirlik, kurumsal sosyal sorumluluk, sürdürülebilir kalkınma vb. kavramlar bunlardan birkaçıdır. Aynı zamanda toplumun sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk konularındaki artan endişe ve ilgileri konuya ilişkin finansal kurum ve enstrümanların gelişmesini de sağlamıştır. Bu kurum ve enstrümanlar arasında mikro finans kurumları, etik bankacılık, sosyal fonlar, yeşil tahvil ve sosyal etki yatırımları sayılabilir.

Finans sektöründe yaşanan önemli değişimlerden bir tanesi de sektör payını gün geçtikçe artıran İslami finans kurum ve enstrümanlarıdır. İslami finans sadece İslam hukuku çerçevesinde işlemlerin gerçekleştiği bir sistem olmaktan öte etik ve ahlaki kurallar içerisinde hareket etmek üzere tasarlanmış bir sistemdir. İslami finans tanımı itibarıyla sosyal finans kavramını karşılıyor gözükmektedir. Fakat teori ve uygulama zamanla birbirinden ayrılmış ve konvansiyonel sistemde yaşanan değişim İslami finans sektöründe de gerçekleşmiştir. Dolayısıyla İslami finans kavramından ayrı olarak İslami sosyal finans kavramı da tanımlanmaya çalışılmıştır.

Bu raporda, ana akım ekonomide tanımlanan sosyal finans kavramı ve bu kavramla bağlantılı olarak ilk kez 1987 yılında ortaya atılan ve 2015 yılında Birleşmiş Milletler'e (BM) üye ülkeler tarafından ortak olarak imzalanan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ne (SKH) değinilecektir. Kavramsal çerçeve oluştururken aynı şekilde İslami Sosyal Finans (İSF) kavramına da yer verilecektir.

Çalışmada Arap coğrafyasındaki ülkelerin SKH'lerdeki mevcut ilerlemesi her bir hedef için ayrı şekilde incelenmektedir. Arap coğrafyasına yönelik araştırma sonuçlarının incelenmesi iki nedenle önemlidir: Birincisi, İslami finans sektörünün en büyük hacme sahip olduğu KİK ülkelerinin bu coğrafyada yer almasıdır. İkincisi, dünya Müslüman nüfusunun önemli bir kısmının bu coğrafyada yaşıyor olmasıdır. Dolayısıyla, bu bölgedeki SKH'lerle ilgili gelişmeler, İslami sosyal finans için geleceğe yönelik tahminler yapma fırsatı sunmaktadır.

Çalışma, özellikle İslami sosyal finans alanındaki dünyadaki gelişmeleri takip etmek ve değişime uyum göstermek açısından önemlidir. Bu çalışmanın sonuçları ile makro açıdan ülkelerin SKH'lerine yönelik olumlu/olumsuz yönlerin ortaya konulması hem de mikro açıdan bireylerin, işletmelerin ve finans kurumlarının SKH'ler konusundaki eksiklikleri tespit etmek hedeflenmektedir.

Sosyal Finans ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

Sosyal Finansın Tanımı ve Tarihsel Kökeni

Uluslararası Kalkınma Araştırma Merkezinden (IDRC-International Development Research Centre) Rachel Kalbfleisch'e göre sosyal finans "genellikle finansal bir getiri sağlarken, toplum veya çevre için değer yaratan para yönetimi yaklaşımlarının bir toplamıdır". Başka bir deyişle sosyal finans, sosyal veya çevresel bir etki elde etmek için finansmanı kullanmanın çeşitli yollarını (sosyal olarak sorumlu yatırımlar, mikro krediler, topluluk yatırımları vb. yoluyla) kapsayan bir hareket olarak tanımlanmaktadır (Petroske

vd., 2017). En basit tanımıyla sosyal finans, sermayenin öncelikle sosyal ve çevresel getiriler ve bazı durumlarda da finansal getiri için tahsis edilmesi anlamına gelmektedir. Sosyal finans ise sosyal veya çevresel projelere para akışından daha fazlasının sağlanmasıdır. Dolayısıyla sosyal finans, hem sosyal etki için bir kaynağı hem de sosyal eşitsizliği ve çevresel başarısızlığı tetikleyen bir piyasa başarısızlığı olarak mevcut finansal sistemin bir eleştirisidir (Alex Nicholls ve Emerson, 2015). Günümüz finans sisteminde yaygın kullanılan sürdürülebilir finansın; kurumsal sosyal sorumluluk, yeşil-mavi tahvil gibi birçok kavram veya finansal enstrümanın esasında finans sektörüne yöneltilen eleştirilere cevap olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Finansal getiri sağlamanın yanı sıra sosyal bir değer üreten eylemlerin tarihte uzun bir geçmişi bulunmaktadır. Sosyal finansın tarihsel kökenleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Alex Nicholls ve Emerson, 2015):

- Öncelikli olarak sosyal değer yaratmaya yönelik bir sermaye tahsisi modeli olarak sosyal finansın kökleri; Yahudilik, Hristiyanlık, İslam ve başka yerlerde bulunan inanç temelli bağış geleneklerine dayanmaktadır. İnanç temelli etik/ahlaki yatırım ve finansal işlemler sosyal finansın temelini oluşturmaktadır.
- Modern sosyal finansın ikinci bir öncüsü de kooperatif sektörü olarak görülebilir. Kooperatif hareketinin kökleri on yedinci yüzyılın ortalarına dayanmaktadır ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında kurumsallaşmıştır. Bu kurumlar aracılığıyla özellikle insanlar arasında var olan yardımlaşma duygusu körüklenmiştir.
- Kooperatif kurumlarından bir buçuk asır sonra, sosyal finansın bir sonraki öncüsü sermayenin bazı yatırımlardan kaynaklanan olumsuz dışsallıkları değerlendirmede başarısız olduğunu fark etmeye başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda Sosyal Sorumlu Yatırım (SRI- Socially Responsible Investing) kavramı altında işlem gören hisse senedi portföyleri geliştirilmiştir. SRI, yatırımcı tercihlerine göre savunma, tütün, alkol, kumar gibi “etik olmayan” sektörlerdeki şirketleri portföylerden çıkarmayı ve aynı zamanda piyasa oranına yakın getirileri korumayı amaçlamıştır. Daha sonra, konuyla yakından ilgili temiz/yeşil enerji sektörleri de son on yılda büyümüştür. Sosyal Sorumlu Yatırımlar (SRI-Socially Responsible Investing) günümüzde özellikle yatırımcılar tarafında büyük talep görmektedir. Bu fonlar, bireylerin yatırımları ile hem maddi bir kazanç sağlamalarına hem de sosyal ve toplumsal bir amaca hizmet etmelerine aracı olmaktadır.
- Sosyal finans kavramının ortaya çıkmasına etki eden bir diğer sektör ise vakıf sektörüdür. Hem bir finans kuruluşu hizmeti vermekte hem de kaynaklarını sosyal, toplumsal konulara aktaran ve Osmanlı İmparatorluğu’nda da yaygın şekilde kullanılan para vakıflarının, tarihteki en önemli sosyal finans kurumlarından birisi olduğu söylenebilir.
- Son olarak, birçok gelişmekte olan ülkedeki dramatik ekonomik büyüme modelleri, önemli yerel değer yaratmayan kısa vadeli yatırımların geleneksel “sıcak sermaye” örneklerinin ötesine geçen yeni Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) fırsatları da yaratmıştır. Bunun yerine, tarımsal fonlara ve sürdürülebilir enerji projelerine yapılan doğrudan yabancı yatırımlar, olumlu sosyal ve çevresel etkilerin yanı sıra cazip getiriler için sermaye yatırımı fırsatı sunmaktadır. Menkul kıymetleştirilmiş borç ürünlerinin ana akım piyasalarda küreselleşmesi de “etki yatırımı” olarak tanımlanan yeni bir sektörün büyümesini sağlamıştır. Sosyal etki tahvilleri (Birleşik Krallık, ABD) veya sosyal fayda tahvilleri (Avustralya) gibi yeni sözleşme modellerinin geliştirilmesi gibi birçok yeni enstrüman sosyal finans girişimlerini artırmıştır.

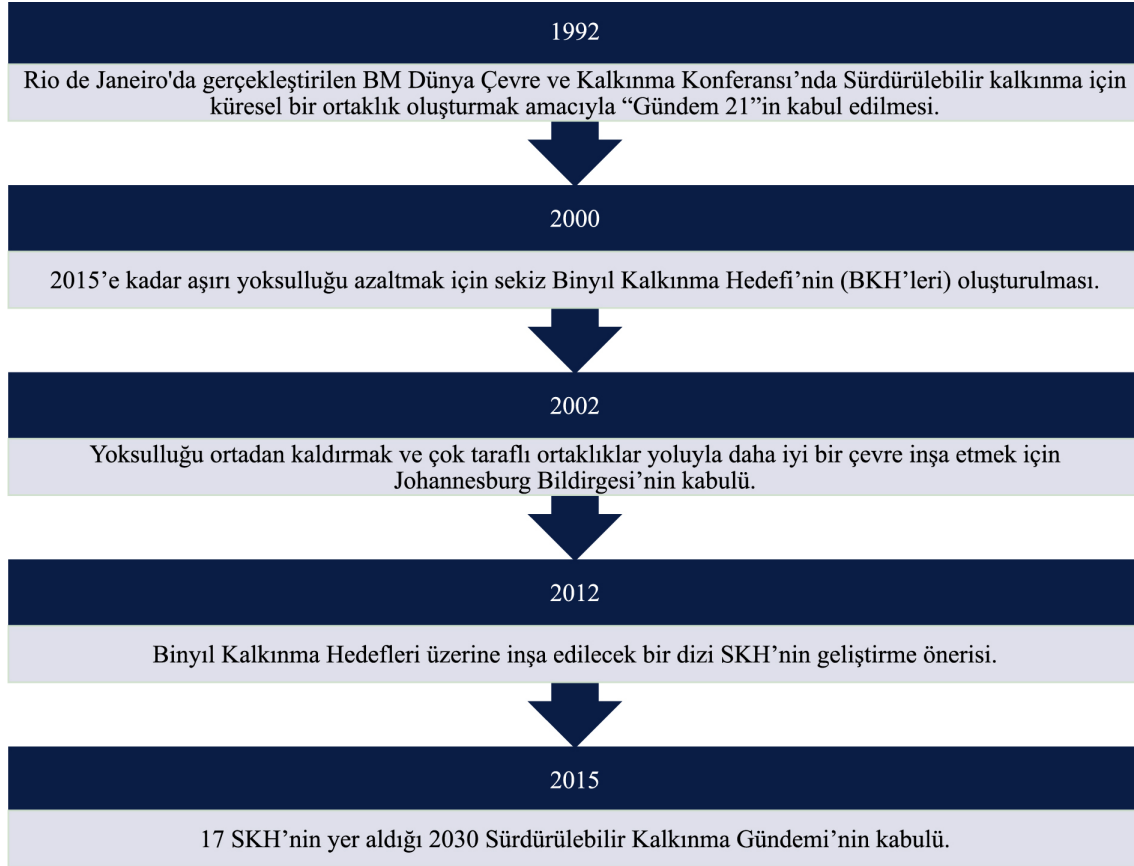
Sosyal finans sektörünün gelişimi tüm bu kurum ve enstrümanların doğrultusunda gerçekleşmiştir. Finansal ürünlerin veya sektörlerin büyüme ve gelişmesine etki eden en önemli faktör devlet politikalarıdır. Bu anlamda BM tarafından ortaya konulan ve üye ülkeler tarafından imzalanan SKH oldukça önemlidir. Bu hedefler, üye ülkelerin politikalarına ve yatırımlarına da etki etmektedir.

Sosyal Finansın Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Bağlamındaki Rolü

Sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk kez 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED-World Commission on Environment and Development) tarafından yayınlanan ve Birleşmiş Milletler (BM) tarafından desteklenen “Ortak Geleceğimiz” olarak da adlandırılan Brundtland Raporu’nda dile getirilmiştir. Brundtland Raporu’na göre Sürdürülebilir Kalkınma, “gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınma” olarak tanımlanmaktadır (Laldin ve Djafri, 2021).

2015 yılında Birleşmiş Milletler, 2015-2030 yılları arasındaki yeni küresel kalkınma gündemini tanıtmış ve üye devletlerin eylemleri için on yedi Sürdürülebilir Kalkınma Hedefini kabul etmiştir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’na (UNDP-United Nations Development Programme) göre, küresel gündem olarak SKH’ler kapsamlı kalkınma için evrensel bir çerçeveyi temsil etmektedir. Daha iyi ve sürdürülebilir bir gelecek için planlama yapmayı ve insanlar ile gezegenin karşılaştığı küresel zorlukları ele almayı amaçlamaktadır (Laldin ve Djafri, 2021; Tok vd., 2022).

SKH’ler, yeni boyutlar ekleyerek ve kapsamını genişleterek Binyıl Kalkınma Hedeflerinin (BKH) yerini almak üzere oluşturulmuştur. SKH’ler ile BKH’ler arasındaki temel farklar kapsamı ve odak noktalarıdır. BKH’ler temel olarak yoksulluğu azaltmak ve yoksul ülkelerde temel hizmetleri yaygınlaştırmak için tasarlanmıştır. Öte yandan, Küresel Hedefler olarak da bilinen SKH’ler, tüm ülkelerde sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için evrensel bir eylem çağrısı olarak kabul edilmiştir. Tüm finansman akışlarını ve politikalarını ekonomik, sosyal ve çevresel önceliklerle uyumlu hale getirerek sürdürülebilir kalkınmanın finansmanı için yeni bir küresel çerçeve sunmaktadırlar (Tok vd., 2022). SKH’lerinin tarihsel gelişimi Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin Kronolojisi

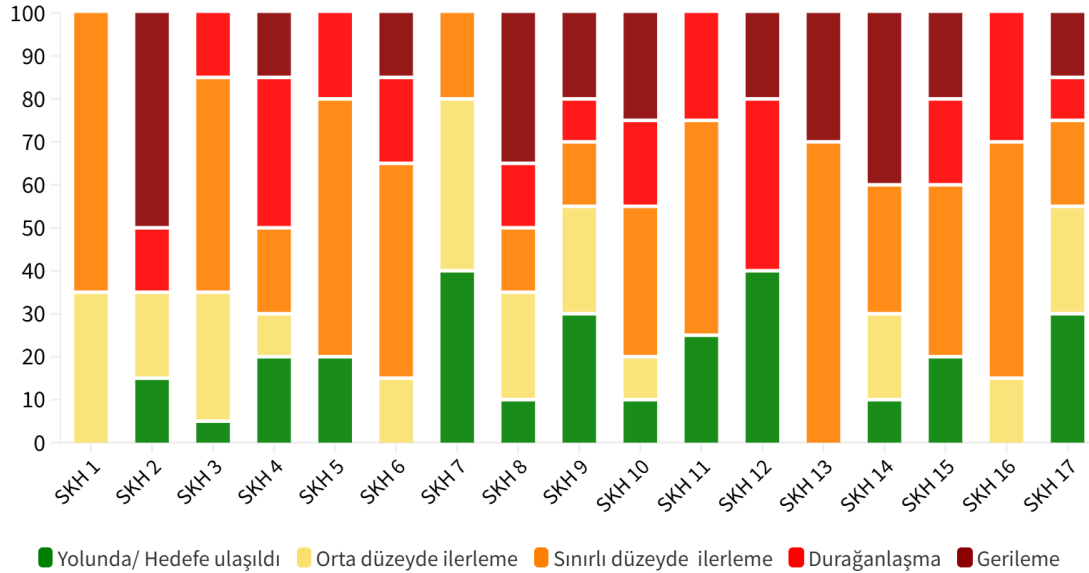
Kaynak: Saba, Khan, ve Jawed, 2021

17 SKH'ye ulaşmak için 2030 yılına kadar her yıl 5 trilyon dolar ile 7 trilyon dolar arasında olacağı tahmin edilen iddialı miktarlarda mali ve teknik kaynağa ihtiyaç duyulmaktadır. Geçtiğimiz birkaç yıl boyunca, COVID-19 salgınından önce, gelişmekte olan ülkelerde SKH'lere ulaşmak için yıllık 2.5 trilyon dolar tutarında bir finansman açığı vardı. Ancak pandeminin neden olduğu ekonomik ve sosyal krizler nedeniyle dünya, SKH'leri finanse etmek ve yoksulluk, refah ve eşitsizlikle ilgili temel sorunlarla başa çıkmak için büyük finansman açıklarıyla karşı karşıya kalmıştır (Tok vd., 2022). Finansman açıkları SKH'lere ulaşma konusunda çeşitli problemleri ortaya çıkarmaktadır.

Bazı ülkeler sürdürülebilir kalkınma alanındaki çabalarını ve yatırımlarını sürekli olarak artırmaktadırlar. SKH'lere ulaşmanın, 12 trilyon dolar değerinde yeni pazarların açılması ve iklim değişikliğine yönelik eylemler sayesinde 26 trilyon dolar tasarruf ile 380 milyon istihdam fırsatı yaratılmasıyla olumlu bir ekonomik etki yaratacağı öngörülmektedir. Sürdürülebilir kalkınma yatırımlarının ekonomik faydaları konusunda farkındalık arttıkça, kamu bütçeleri SKH'leri içermekte ve finansal sistemler daha "yeşil" önlemler benimsemektedirler. Yeşil tahvil ihraçları 2012'de 2.6 milyar dolardan 2018'de 167.6 milyar dolara önemli ölçüde artmıştır. SKH'lerle ilgili yenilikçi finansal araçlar yeni finansman kaynaklarının önünü açmakta ve SKH'ler için sermayenin harekete geçirilmesi ve kullanılmasını en üst düzeye çıkarmak amacıyla teknolojinin potansiyelinden yararlanılmaktadırlar (Saba vd., 2021).

Dünya ülkelerinin çeşitli iç sorunlar ve çatışmalar yaşamasının yanı sıra yakın geçmişte yaşanan COVID-19 salgını ve Ukrayna-Rusya Savaşı gibi küresel sorunlara neden olan olaylar SKH'ye yönelik yatırımları yavaşlatmış veya durdurmuştur. Saba vd. (2021)'lerinin çalışmalarında ifade ettiği gibi SKH'lere ulaşma yolunda kaydedilen ilerleme, 2030'a kadar hedeflere ulaşmak için yeterli değildir. 2020'de yaşanan küresel salgın, bugüne kadar kaydedilen ilerlemeyi daha da sekteye uğratmıştır. Bu hedeflere ulaşabilmek için faaliyetleri sübvansedecek ve finanse edecek güçlü bir mali temele ihtiyaç vardır. Küresel finans sisteminin büyüklüğü ve karmaşıklığı göz önünde bulundurulduğunda, 80 trilyon dolar tutarındaki gayrisafi dünya hasılası ve 200 trilyon dolar değerindeki gayrisafi finansal varlıklar ile sürdürülebilir kalkınma için finansman sağlanması bir sorun teşkil etmemektedir. Ancak geleneksel finans sistemi, mevcut finansmanı 2030 yılına kadar amaçlanan hedeflere ulaşmak için yeterince hızlı bir şekilde sürdürülebilir kalkınma amacına yönlendirememiştir. Gelişmekte olan ülkelerde SKH'lerine ulaşmak için yıllık 2.5-3 trilyon dolara ihtiyaç duyulmaktadır (Saba vd., 2021). Grafik 1'de dünya ülkelerinin mevcut SKH'lere ne kadar yaklaştıkları gösterilmektedir.

Grafik 1. SKH'ye Göre İlerleme Durumu (% , 2024)

Kaynak: The Sustainable Development Goals Report, 2024

2020 yılı sonu itibarıyla dünyanın, 2030 yılına kadar 17 SKH'nin gerçekleştirilmesi için gereken yıllık finansmanda 4,2 trilyon dolarlık açığı bulunmaktadır ki bu da ihtiyaç duyulan ortalama yıllık yatırımın %70'inden fazlasına tekabül etmektedir. Bu durum, yerel ve uluslararası SKH destekçileri de dahil olmak üzere çeşitli paydaşları alternatif finansman kaynakları aramaya ve mevcut fon kaynaklarının potansiyelini optimize etmeye zorlamıştır. Bu kaynaklardan biri de İslami finans, özellikle de resmi İslami kurumlar ve küresel kuruluşlar aracılığıyla kullanılabilecek henüz kullanılmamış bir fon kaynağına sahip olan İslami sosyal finansmandır. Bu finansman açığı, İslami finansın sürdürülebilir kalkınmaya yönelik küresel önlemleri finanse etmek üzere kaynaklarını harekete geçirmesi için bir fırsat yaratmaktadır (Saba vd., 2021; Tok vd., 2022). İslami finansın küresel ölçekte büyümesine de katkı sağlayabilecek olan İslami sosyal finans kavramı ve kurumlarına daha yakından bakmak bu anlamda önemlidir.

İslami Sosyal Finans ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

İslami finans, şariat olarak da bilinen İslam hukukuna uygun finansal faaliyetleri ifade etmektedir (Hassan, Saraç ve Khan, 2021; Tok vd., 2022). İslami finansın tarihi, İslam'ın dünyada yayılmaya başlamasıyla birlikte görünür olmuştur. Ancak İslami finansın modern anlamda kurumsallaşması 1960'lı yıllarda, 1963 yılında Mısır'da ilk İslami banka olan Mit Ghamr'ın kurulmasıyla gerçekleşmiştir. İslami kurumsallaşma başladığında, bunun geleneksel finansal sistemle uyumluluğu sorgulanmış ve sürdürülebilir olmayacak bir sistem olarak değerlendirilmiştir. Buna karşın küresel İslami finans sektörü son yirmi yılda gelişmiştir. Dünyada İslami finansal sisteme uygun finansal ürün ve hizmetlerin sunulduğu 50 Müslüman ve gayrimüslim ülke bulunmaktadır (Hassan, Muneeza ve Saraç, 2021). İslami finans piyasasının sektör ve ülke dağılımına ilişkin bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Küresel IFSI'nin Sektör ve Bölgelere Göre Dağılımı (Milyar Dolar, 2022)

Bölge	İslami Bankacılık Varlıkları	Sukuk	İslami Fon Varlıkları	Tekafül	Toplam	Pay (%)
Körfez İşbirliği Konseyi (KİK)	1342,9	356,6	24,1	16,7	1740,4	53,6
Güneydoğu Asya (SEA)	307,2	411,4	9	6	757,4	23,3
Orta Doğu ve Güney Asya (MESA)	471,3	57,3	62,9	5	604,9	18,6
Afrika	40,6	2,9	1,9	0,8	55,2	1,7
Diğerleri	71,2	1	14,9	0,6	87,7	2,7
Toplam	2242,2	829,7	136,6	30	3245,5	100
Payı %	69,3	25,6	4,2	0,9	100	100

Kaynak: Islamic Financial Services Industry “Stability Report”, 2023

İslami finans sektörü ortaya çıktığı yıllardan itibaren büyümesini sürdürmektedir. Bu büyüme özellikle sürdürülebilir kalkınma hedeflerine daha iyi kanalize edilebilirse mevcut SKH açığının kapatılmasına önemli ölçüde katkıda bulunabilir (Tok vd., 2022). Tabloda da İslami finans piyasasının en büyük payının KİK ülkelerinde bulunduğu görülmektedir. Fakat çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de belirtileceği gibi bu kapsamda yer alan ülkelerin birçoğunda yoksulluk halihazırda yaşanan bir problem olarak durmaktadır. Burada var olan kaynakların verimli ve yerinde kullanılmadığı sonucuna ulaşılabilir. Bu anlamda İslami sosyal finans kavramının kapsamını incelemek önemli olacaktır.

İslami Sosyal Finans Kavramı

Günümüz dünyasına bir ölçüde kapitalizmin kendine dönük ruhu hakim olsa da herkesin temel ekonomik haklardan yararlanabilmesini sağlamak için yoksulların, işsizlerin ve muhtaçların desteklenmesi gerektiği konusunda hem kamu otoriteleri hem de özel aktörler arasında giderek artan bir kaygı ortaya çıkmaktadır. Ana akım iktisadi sistemde alınan etkili önlemler arasında mikro kredi, sosyal finansman, etik fonlar, sosyal iş, vakıf fonları ve diğer sosyo-insani ekonomik misyonlar sayılabilir (Cattelan, 2019). Ana akım iktisadi sistemde oluşan endişe ve alınan önlemler İslam ekonomisi aktörlerini de etkilemiştir. Dolayısıyla konvansiyonel sistemde yer bulan sosyal finans kavramı, İslami sosyal finans kavramı olarak gündeme gelmiştir.

İslami sosyal finans kavramına ilişkin halihazırda ortak kabul görmüş bir tanım bulunmamaktadır. İslami sosyal finansı Aamir Rehman (2019) “kökleri İslam ahlakına dayanan ve toplumsal fayda sağlamayı amaçlayan bir finans biçimi” olarak tanımlamaktadır. Bunun yanı sıra kavrama ilişkin bir diğer tanım Arshad tarafından “İslam hukukuna uygun finansal kaynakların, yine şeriatın maksatlarını gerçekleştirmek için yönetilmesi ve kullanılması” şeklinde yapılmıştır (Arshad, 2022). Yapılan tanımlar arasında ortak olan iki temel vardır. Bunlar; İslami sosyal finansın, İslam hukuk ve ahlak yapısına dayanıyor olması ve yine bu doğrultuda kaynakların toplumsal faydaya yönelik kullanılmasıdır. İslami finansta var olan zekat, vakıf gibi kurumsal yapılar ile bireysel hayır faaliyetleri İslami sosyal finansın temel kurumları çerçevesinde ele alınmaktadır.

Ana akım iktisat sisteminde yaşanan endişeler ve buna yönelik oluşturulan kurumlara alternatif olarak, İslam hukuku ilkeleri kapsamında, yoksul, çaresiz, muhtaç ve kimsesizlerin bakımına yönelik uygulamalar zekat, vakıfgibi kurumsalyapılarile bireysel hayır faaliyetleri vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Şeriat ilkeleri çerçevesinde sosyal finansman modeli, yoksulların ve ihtiyaç sahiplerinin yalnızca geçici ihtiyaçlarının finanse edildiği salt bir hayırseverlik platformu olarak görülmemelidir. Bu modelin kapsamı ve hedefleri geleneksel olarak düşünüldüğünden çok daha büyüktür. Sonuç odaklı bir İslami sosyal finansman modeli, gerçekten de yoksul, muhtaç ve kimsesizleri hedef alarak girişimci ve mikro girişimciliğe dayalı bir toplum yaratmada ilahi etik ilkelerle bütünleşmiş bir araç olarak tanımlanabilir (Cattelan, 2019).

İslami sosyal finans sektörü genel olarak zekat, sadaka ve vakıf gibi hayırseverliğe dayalı geleneksel İslami kurumları ve yoksulluğu azaltmayı amaçlayan çağdaş İslami mikrofinans kurumlarını kapsamaktadır (Obaidullah ve Shirazi, 2015; Tok vd., 2022). Aslında İslami finansal kurum ve araçların birçoğu İslami sosyal finans kavramının çerçevesinde hareket etmektedir. Fakat konunun dağılmaması açısından burada İslami sosyal finansın temel kurumları olarak kabul edilen zekat, vakıf ve mikro finans kurumlarının finansal potansiyellerine ilişkin bilgiler paylaşılacaktır.

Zekat

Çeşitli araştırmacılar, uluslararası kalkınma yardım kuruluşları ve araştırma kurumları, fakihlerin farklı görüşlerine dayanan farklı hesaplama yöntemleri kullanarak potansiyel zekat fonu miktarını tahmin etmişlerdir. İSF'nin önde gelen oyuncularından biri olan İslam Kalkınma Bankası (IDB), küresel zekat fonunun yıllık 1 trilyon doların üzerinde bir değere sahip olduğunu tahmin etmektedir (Aamir Rehman, 2019). Bu miktar, 2021 yılında 56 ülkede en çok ihtiyaç sahibi 160 milyon insana yardım etmek için gereken 35.1 milyar dolar tutarındaki toplam küresel insani yardım fonunun 28 katından fazladır (Tok vd., 2022).

Zekatın kurumsallaştırılmasına yönelik büyük fikirler, SKH'lere yönelik yeni bir söylemi bilgilendirmek ve yeniden biçimlendirmek için kilit öneme sahiptir. Zekatın tesisi, uygun toplama ve dağıtım süreçleri ile birlikte sosyal güvenlik ve eşitliği sağlama potansiyeline sahiptir (Tok vd., 2022). Ayrıca zekat uygulaması kırılganlığı azaltmak ve yoksulların dayanıklılığını artırmak için de kullanılabilir (Laldin ve Djafri, 2021).

Vakıflar

Vakıfların potansiyel kaynaklarını tahmin etme süreci, varlıklarının doğası ve çoğu ülkede veri bulunmaması nedeniyle daha zordur. Vakıf kurumları sosyal projeler yürütmek için bireylerden, kuruluşlardan ve hatta dünyanın dört bir yanındaki hükümetlerden bağış aldıklarından nakit, gayrimenkul, hisse senedi, ticari işletmeler ve diğer varlıklar şeklinde ciddi miktarda varlık biriktirmişlerdir. Bir araştırma ve danışmanlık şirketine göre 2016 yılında vakıf kurumlarının varlıklarının 410 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir (State of the Global Islamic Economy Report 2019/20: Driving the Islamic Economy Revolution 4.0, 2019). Öte yandan, Dubai hükümeti tarafından yapılan bir tahmin, küresel olarak vakıfların sahip olduğu varlıkların toplam değerinin 1 trilyon doları aşabileceğini göstermektedir ("Dubai seeks global support for Islamic endowment reforms"). Son zamanlarda, küresel sorunları ele alan blok zinciri tabanlı İslami uygulamalar sunan teknoloji tabanlı bir şirket olan Finterra, küresel vakıf varlıklarının değerinin 3 trilyon dolar olduğunu ve sosyo-ekonomik hedefler için kullanılabilecek yıllık tahmini %5 veya 150 milyar dolar getiri sağlayacağını tahmin etmektedir (OECD, 2020). Bunun yanı sıra, Tac Mahal gibi sayısız simge yapıyı da içeren vakıf varlıklarının değeri, ticari İslami finans sektörünün 2.5 trilyon dolar tutarındaki varlığını aştığı tahmin edilmektedir (Aamir Rehman, 2019).

Tarihsel olarak vakıf, İslam medeniyeti boyunca eğitim, altyapı finansmanı, tıbbi bakım ve diğer birçok ihtiyacın karşılanmasında önemli bir rol oynamıştır. Para vakfı, sosyal finansman için etkili bir araç haline getirme konusundaki etkinliğini uzun zaman önce kanıtlamıştır (Laldin ve Djafri, 2021). ISF, küresel çapta insani yardımı finanse etmek için kullanılmayan bir fon kaynağıdır. Vakıflar ve beytülmal dahil olmak üzere ISF kurumları, ekonomik kalkınma ve sosyal adaleti sağlayarak toplumda kolaylaştırıcı bir rol oynamaktadırlar. Bu anlamda dini kalkınma yardımlarının araçsallaştırılmasında hayati bir role sahiptirler (Tok vd., 2022).

Mikro Finans

İslami mikro finansın başarılı örnekleri dünyada bulunmaktadır ve bu örneklerin piyasa büyüklükleri gün geçtikçe artmaktadır (Ülev, 2021). ISF, kalkınma faaliyetlerini desteklemek için kullanılan mikro finans, mikro-tekaful ve sosyal sorumlu yatırım (SRI-Socially Responsible Investing) sukuk gibi hayırseverlik ve ticari faaliyetleri birbirine bağlayan çeşitli hibrit araçlara sahiptir. İslami sosyal finansın yeniden dağıtımçı ve sosyal eşitlik unsurları, çeşitli ülkelerde ikamet eden mültecilerin desteklenmesinde ve SKH'lerin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Finansal kısıtlamaları, finansman eksikliklerini ve finansman eşitsizliklerini ele alırlar. Bu nedenle, yenilikçi hibrit yaklaşımlar aracılığıyla ekonomik faaliyetleri canlandırmak, sosyal refahı teşvik etmek, finansal katılımı artırmak ve paylaşılan refahı artırmak için İslami sosyal finansmanın potansiyelinden yararlanmak mümkündür (Tok vd., 2022).

Somut olarak, İslami finans hızla sürdürülebilirlik kriterlerini benimseyerek sosyal etkiyi en üst düzeye çıkarmak ve SKH'lerine ulaşılmasına katkıda bulunmak için güçlü bir konuma gelmektedir (Tok vd., 2022). İslami finans sektörünün SKH'lere katkısını artırabilecek İslami sosyal finans kurumları olarak kabul

edilen zekat, vakıf ve sadaka gibi kurumlardır. Bu kurumlar çerçevesinde geliştirilecek yenilikçi ürünler, İslami finansın potansiyellerini ortaya çıkararak, finansal tabana yayılmayı ve finansal sektör istikrarını geliştirebilir ve nihayetinde İslami finansın SKH'lere katkısını artırabilir (Laldin ve Djafri, 2021).

Risk paylaşımı ve varlığa dayalı finansmanın öne çıkmasına bağlı olarak İslami finans, SKH'lerinin gerçekleştirilmesini desteklemede önemli bir rol oynayabilir. SKH için önemli finansman gereksinimleri karşısında İslami finans, söz konusu hedefler için potansiyel ve geleneksel olmayan bir fon kaynağı olarak kendini göstermiştir ve kapsayıcı büyümeyi, eşitsizliğin azaltılmasını ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasının hızlandırılmasını destekleme potansiyeline sahiptir (Hassan, Saraç vd., 2021). Bu potansiyelini özellikle İSF kurumları olarak kabul edilen zekat, sadaka ve vakıf kurumları üzerinden yürütebilir. İSF kurumlarının SKH'lerle ilişkisi şu şekilde ifade edilebilir (Tok vd., 2022):

Zekat kurumu; yoksulluğun her türlüsüne son verilmesi (SKH 1), gıda güvenliğinin sağlanması ve dünyada açlığın sıfırlanması (SKH 2), eşitsizliği azaltarak ve atıl serveti daha az şanslı olanlara aktararak onları güçlendirmek (SKH 10) ve sosyo-ekonomik fırsatlar sağlayarak ekonomik büyümeyi desteklemek (SKH 8) hedefleriyle eşleştirilebilir.

Vakıf ve sadaka kurumları ise uygun fiyatlı konutlara erişim sağlama (SKH 11), yaşam standartlarının kalitesini artırarak iyi sağlık hizmetleri sunma (SKH 3), temiz su ve sanitasyona erişim sağlama (SKH 6) ve eğitim (SKH 4) uygulamalarını iyileştirmek noktasında katkı sağlayabilirler.

Verilerle SKH'ler

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yönelik çeşitli araştırma raporları yayınlanmaktadır. Bu raporlardan ESCWA (Economic and Social Commission for Western Asia-Batı Asya Ekonomik ve Sosyal Komisyonu) tarafından yayınlanan "Arab Sustainable Development Report" başlıklı raporun verileri, bu çalışma için oldukça önemlidir. Bilindiği üzere raporda ele alınan KİK ülkeleri İslami finansal varlık büyüklüğü en fazla olan ülkelerdir.¹ Ayrıca bu bölgedeki Müslüman nüfus yoğunluğu da hesaba katıldığında raporun İslami sosyal finans ve SKH hedefleri çerçevesinde önemli bilgiler sunduğu açıktır. Tablo 2'de Arap coğrafyasında yer alan ülkelerin SKH'ye ulaşmadaki performansları incelenmektedir.

¹ **Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) alt bölgesi:** Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri

Orta gelirli ülkeler alt bölgesi: Cezayir, Mısır, Ürdün, Lübnan, Fas ve Tunus

En az gelişmiş ülkeler: Komorlar, Cibuti, Moritanya, Somali, Sudan ve Yemen

Çatışma halindeki ülkeler alt bölgesi: Irak, Libya, Somali, Filistin Devleti, Sudan, Suriye Arap Cumhuriyeti ve Yemen.

Tablo 2. Arap Ülkelerinin SKH Performansları

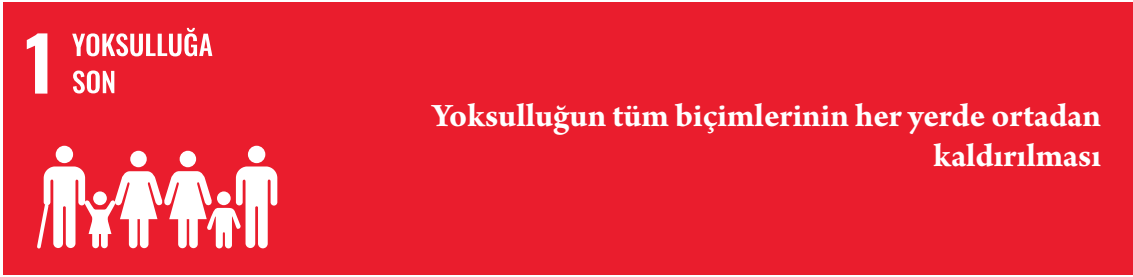
Hedefler	Bahreyn	Kuveyt	Umman	Katar	Suudi Arabistan	BAE	Mısır	Irak	Ürdün	Lübnan	Filistin	Cezayir	Libya	Fas	Tunus	Komorlar	Cibuti	Moritanya	Somali	Sudan
SKH 1																				
SKH 2																				
SKH 3																				
SKH 4																				
SKH 5																				
SKH 6																				
SKH 7																				
SKH 8																				
SKH 9																				
SKH 10																				
SKH 11																				
SKH 12																				
SKH 13																				
SKH 14																				
SKH 15																				
SKH 16																				
SKH 17																				
Göstergeler		Hedefe ilerliyor					Çalışmalar devam ediyor					Hedekten uzak					Yetersiz veri			

Kaynak: Progress towards the Sustainable Development Goals in the Arab Region, 2024

Tablodan da açıkça görülebileceği gibi bölgede birçok sorun olmasının yanı sıra temel sorun, problemleri tespit edebilecek gerekli veriye ulaşamamasıdır. Veri eksikliği sorunların tespiti ve kaynakların doğru aktarımı konusunda birçok probleme yol açmaktadır. Bölge ülkelerinden iki ülkenin temel hedeflerden SKH 2'den (açlığa son) oldukça uzakta olduğu tespit edilmektedir ki bu sorun bölge ülkelerinde bilinen gıda sıkıntısının halihazırda çözülemediğinin kanıtıdır. Ayrıca bölgede yaşanan savaşlar ve iç çatışmaların sonucunda SKH 8 (insana yakışır iş ve ekonomik büyüme) kapsamındaki hedeflerden uzaklaştıkları görülmektedir. Özellikle bu hedeflerden uzakta olan beş ülkenin savaş ve iç çatışmalar yaşaması, bunun bir gerekçesi olarak gösterilebilir. Aynı şekilde SKH 15 (karasal yaşam) çerçevesinde bölgedeki üç ülkenin hedeflerden oldukça uzak olduğu görülmektedir.

Bölge ülkelerindeki SKH 3 (sağlıklı bireyler) kapsamında yapılan yatırımların devamlılığı ve bölgedeki yaygınlığı bölgedeki bireylerin hayat şartları ve yaşam süreleri açısından ümit vericidir. Bölgenin temiz su ihtiyacı önemli bir sorundur. Bu anlamda SKH 6 (temiz su ve sıhhi koşullar) kapsamında bölge ülkelerinin birçoğunda var olan yatırımların sorunları azaltacağı söylenebilir.

Bölümün alt başlıklarında, SKH'nin Arap coğrafyasındaki gelişimi ve konuya ilişkin bölgedeki finansal yatırımlar incelenmektedir. Arap coğrafyasında yer alan ülkelere dair verilere ulaşmanın sorunlu olduğu bir önceki tabloda da görülmektedir. Bu veri eksikliği ve düzensizliği konuya ilişkin rapor ve analizlerin sınırlı olmasına da yol açmaktadır. İslami sosyal finansa ilişkin verilerin araştırıldığı bu raporda, konuya ilişkin nicel verilere ulaşma çalışmanın sınırlarını oluşturmuştur. Bu sebeple her bir SKH'ye yönelik Arap coğrafyasındaki mevcut durum ve bölgedeki finansal yatırımlar, ESCWA (Economic and Social Commission for Western Asia-Batı Asya Ekonomik ve Sosyal Komisyonu) tarafından yayınlanan "Arab Sustainable Development Report" başlıklı rapordan elde edilen veriler özetlenerek aktarılmaktadır (Boisjolie vd., 2024).

Mevcut SKH 1 verileri, bölgenin yoksulluğu sona erdirmeye yönelik ilerlemesine ilişkin endişe verici bir tablo ortaya koymaktadır. 2023 yılı itibarıyla nüfusun tahmini %20,2'si günde 2.15 dolardan daha az bir gelirle yaşamaktadır. Bu sonuçlar, yoksulluğun azalması yönündeki küresel eğilimlerle tam bir tezat oluşturmaktadır ve bu durum büyük ölçüde bölgedeki uzun süreli çatışmaların yol açtığı yıkımdan kaynaklanmaktadır.

Bölge, yoksullukla mücadele ve sürdürülebilir kalkınmayı destekleme aracı olarak sosyal harcamaları yeterince kullanmamaktadır. Toplam kamu harcamaları GSYH'nin %34,6'sı olarak küresel ortalama olan %35,7'ye yakın olsa da Arap ülkeleri sağlık, eğitim ve sosyal korumaya dünyanın geri kalanına kıyasla ciddi ölçüde daha az harcama yapmaktadır. Bu harcamalar, %19,8'lik küresel ortalama karşılık GSYH'nin sadece %8,3'üne denk gelmektedir. Bu eşitsizlik kısmen askeri ve polis güçleri veya enerji sübvansiyonları gibi diğer öncelikler için yapılan orantısız büyüklükteki harcamalara bağlanabilir. Toplam sosyal harcamaların yaklaşık %80'i maaşlar ve sübvansiyonlar için yapılan cari tüketim harcamalarına yöneliktir. Bu durum istihdam programları, sosyal sigorta veya erken çocukluk gelişimi gibi alternatiflere kıyasla verimliliği artırma açısından düşük getiri sağlamakta ve borç seviyelerinin yükselmesine neden olmaktadır.

2 AÇLIĞA SON

Açlığın sona erdirilmesi, gıda güvenliği ve daha iyi beslenme güvencesinin sağlanması; sürdürülebilir tarımın desteklenmesi

Yetersiz beslenme, en az gelişmiş Arap ülkelerinde ve çatışmalardan etkilenen ülkelerde kroniktir ve oranlar yüksek seviyelerde seyretmektedir. Çatışmalardan etkilenen ülkelerde 2021 yılında %45,6 oranında gerçekleşmiş ve %29,3 olan küresel ortalamanın 1,5 katından fazla olmuştur.

Ekonomik katma değere katkısına oranla tarıma yönelik devlet finansmanı, son yirmi yılda bölgede istikrarlı bir şekilde azalmaktadır. Tarımın bölge ekonomilerindeki rolü giderek azalmaktadır. 1990'lardan bu yana sektörün bölgesel GSYH içindeki payı düşmeye devam etmiş ve 2021 yılında sadece %5'e ulaşmıştır. Benzer şekilde, tarımdaki istihdam da istikrarlı bir şekilde düşmekte olup 2019 yılında toplam istihdamın %18'ini oluşturarak 1990 yılındaki değerin yarısına gerilemiştir.

2021 yılında gıda ithalatı, bölgenin toplam ticari mal ithalatının %12'sini oluşturarak dünya ortalaması olan %8'in üzerinde gerçekleşmiştir. En az gelişmiş ülkelerde, gıda ithalatının değeri toplam ticari mal ihracatını aşmaktadır, bu da bu ülkelerin gıda ithal etmek için gereken döviz temin edemediği anlamına gelmektedir.

Okul beslenme programlarını finanse etmek için borç takasları kullanılmaktadır. Örneğin WFP (World Food Programme-Dünya Gıda Programı), Mısır'da 18 milyon dolar ve Moritanya'da 2 milyon dolar tutarında borç takası yoluyla beslenme programlarını uygulamak için fon sağlamıştır.

3 SAĞLIK VE KALİTELİ YAŞAM

Sağlıklı yaşamların güvence altına alınması ve her yaşta esenliğin desteklenmesi

Arap bölgesindeki çoğu ülkede cari sağlık harcamalarının GSYH'ye oranı, küresel ortalama olan %7,3'ün altındadır. Ülkeler arasında büyük farklılıklar mevcut olup Lübnan, Ürdün, Tunus ve Komorlar 2021 yılında sırasıyla %10,1, %7,3, %7 ve %6,3 oranında harcama yapmıştır. Sağlık harcamaları Suudi Arabistan'da %6, Kuveyt'te %5,8, Umman'da %4,4, Bahreyn'de %4,3 ve Katar'da %2,9 olduğu Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerine nazaran diğer Arap ülkelerinde daha yüksektir.

Sağlık alanındaki kamu harcamalarının artırılması, evrensel sağlık kapsamına doğru ilerlemek için önemlidir. Toplam sağlık harcamalarının ve genel hükümet harcamalarının bir payı olarak sağlık için yerel hükümet harcamalarının genişletilmesi gerekmektedir.

Genel olarak, Arap ülkeleri kamu harcamalarının diğer alanlarına kıyasla sağlık harcamalarına öncelik verme eğiliminde değildir. Özel sağlık sigortası, farklı ekonomik gruplardaki bazı ülkelerde artış göstermektedir. Gönüllü sağlık sigortası harcamalarının cari sağlık harcamaları içindeki payı en yüksek Lübnan'da olup 2021 yılında %26'ya ulaşmıştır.

Çatışmalardan etkilenen ülkeler için acil insani müdahalelere yönelik finansman 2011'den bu yana artmıştır ancak temel sosyal ve sağlık ihtiyaçlarını karşılamak için yetersizdir. Ürdün ve Lübnan'daki mültecilere ve ev sahibi topluluklara yönelik kalkınma ve insani yardım fonlarındaki açığı kapatmak için "Küresel İmtiyazlı Finansman Tesisi" gibi girişimler başlatılmıştır.

4 NİTELİKLİ EĞİTİM

Kapsayıcı ve eşitlikçi, nitelikli eğitimin güvence altına alınması ve herkes için yaşam boyu öğrenimin desteklenmesi

Arap bölgesinde, ilkokulu tamamlama oranları 2000 yılında %75 iken 2022 yılında %82'ye yükselmiştir. Bu oranlar kızlar için %81, erkekler için ise %84'tür. Aynı dönemde ortaokul tamamlama oranları %55,2'den %67,5'e yükselmiştir, ancak bu oran %76,6 olan küresel ortalamanın oldukça gerisinde kalmaktadır.

Bölgede eğitimin finansmanı iki açıdan zordur:

- Harcamalar, genellikle yüksek kaliteli eğitime erişimi sağlamak için gereken yatırım seviyelerinin altında kalmıştır.
- Harcamalar genellikle verimsizdir ve öğrenme çıktıları benzer harcama düzeylerine sahip ülkelerdeki sonuçların gerisinde kalmaktadır.

Arap bölgesinde kamu eğitim yatırımları yetersiz olsa da, hane halkının eğitime yaptığı harcama küresel ortalamaların üzerindedir. Bu durum, kaliteli eğitime erişimi ödeme gücüne bağlayarak eşitsizlikleri derinleştirme riski taşımaktadır. Küresel olarak hanehalkları eğitim harcamalarının %29,7'sini gerçekleştirmektedir. Arap bölgesinde bu oran %36 civarında olup Mısır, Ürdün, Lübnan, Moritanya ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde %50'ye yakın veya daha yüksektir.

5 TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve tüm kadınların ve kız çocuklarının güçlenmesi

Eğitim harcamalarında verimliliğinin ve adaletin artırılması, ülkelerin kaliteli eğitim yönetim sistemlerine yatırım yapmalarını ve yapılan harcamaların sonuçları hakkında ayrıntılı, gerçek zamanlı veriler toplayarak bunlara dayalı politikalar yürütmelerini gerektirmektedir

Uluslararası Çalışma Örgütü, COVID-19 pandemisinin 2020 yılında bölgede yaklaşık 1,1 milyon kadının işini kaybetmesine neden olduğunu tahmin etmektedir. Krizden önce kadınlar arasında zaten düşük olan ekonomik katılım seviyeleri göz önüne alındığında, bu durum yüksek bir toplumsal maliyet taşımaktadır. Toplumsal cinsiyete dayalı şiddete karşı koruma politikaları için marjinal bütçeler ayrılmıştır. Bölgesel teşvik paketinin %90'ı istihdamı ve ekonomik faaliyetleri korumayı amaçlarken sadece %6'sı toplumsal cinsiyete duyarlı olarak değerlendirilmiştir.

Toplumsal cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaldırılması ve eşitliğin teşvik edilmesi için ulusal bütçelerde yeterli ve iyi hedeflenmiş ödeneklerin ayrılması, SKH 5'in gerçekleştirilmesinde ilerleme kaydedilmesi için esastır. Bununla birlikte, mevcut bilgiler Arap ülkelerinde bu tür tahsisatların genellikle yetersiz olduğunu göstermektedir.

Altı Arap ülkesindeki (Bahreyn, Irak, Fas, Katar, Suudi Arabistan ve Tunus) devlet kurumları, kadına yönelik şiddetle mücadeleyle ilişkin mevcut mevzuatın uygulanması için bütçe taahhüdünde bulunmuştur. Bu ülkelerden sadece Birleşik Arap Emirlikleri, ilgili plan ve programlara fon tahsis ederek, kadına yönelik şiddetin sona erdirilmesine yönelik bağlayıcı bütçe taahhütlerinde bulunmaktadır. Diğer ülkelerde kadına yönelik şiddetin sona erdirilmesine ilişkin mevzuatın uygulanmasına yönelik bütçe taahhüdü bulunmamaktadır.

6 TEMİZ SU VE SANİTASYON

Herkes için suyun ve sıhhi koşulların erişilebilirliği ve sürdürülebilir yönetiminin güvence altına alınması

Güvenli bir şekilde yönetilen içme suyu hizmetlerine erişimi olan nüfusun oranı 2015'te %73 iken 2022'de %75'e yükselmiştir. Güvenli bir şekilde yönetilen sanitasyon hizmetlerini kullanan nüfusun oranı da aynı dönemde %53'ten %60'a yükselmiştir. Ülkeler arasında ve ülke içinde, özellikle de kırsal ve kentsel alanlar arasında büyük eşitsizlikler devam etmektedir.

Suyla ilgili önemli finansman ihtiyaçlarına rağmen su sektörü için iklim finansmanı yetersizdir. Ülkeler, su sektöründe iklim adaptasyonu için toplam 127.5 milyar dolarlık finansman ihtiyacı olduğunu belirtmiş, ancak 2010'dan 2021'e kadar suyla ilgili uluslararası kamu iklim finansmanından sadece 6.9 milyar dolar almıştır.

Su sektörü, uyum için öncelikli bir alan olmasına rağmen, 2010-2020 yılları arasında bölgeye yapılan iklim finansmanı akışlarının yalnızca %14'ünü oluşturmuştur.

Bu bölgede mavi ve diğer sürdürülebilirlik bağlantılı tahvil ve sukuklar, iklim ve SKH borç takasları ve IMF özel çekme haklarının kullanımı gibi yenilikçi finansman araçları yoluyla su sektörüne yönelik finansmanı artırma fırsatları bulunmaktadır.

7 ERİŞİLEBİLİR VE TEMİZ ENERJİ

Herkesin uygun fiyatlı, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişiminin güvence altına alınması

Elektriğe erişimi olan nüfusun oranı 2015'te %89 iken 2021'de %91'e yükselmiştir. En az gelişmiş ülkeler ile orta gelirli ve KİK ülkeleri arasında ve ayrıca kırsal alanlar ile kentsel alanlar arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Yenilenebilir enerji, 2020 yılında Arap bölgesinin toplam nihai enerji tüketiminin sadece %5,1'ini oluşturmuştur. Bu, küresel olarak herhangi bir bölgenin en düşük payıdır ve dünya ortalaması olan %19,1'in sadece dörtte biri kadardır. Bununla birlikte, yenilenebilir enerji yatırımlarında son dönemde görülen artış, yakın gelecekte önemli bir kapasite artışı potansiyeline işaret etmektedir.

Bu bölgedeki ülkelerde temiz enerji Ar-Ge'si ve hibrit sistemler de dahil olmak üzere yenilenebilir enerji üretimi için sağlanan uluslararası finansal akışlar düşmüştür. Yabancı hükümetler, çok taraflı ajanslar ve diğer kalkınma finansmanı kurumları 2017 yılında 2.7 milyar dolar ile zirve yaparken, bu rakam 2021 yılına kadar %87'lik bir düşüşle 363 milyon dolara gerilemiştir. Ayrıca, Arap ülkelerine yönelik temiz enerji finansmanının küresel payı da önemli ölçüde azalmıştır.

8 İNSANA YAKIŞIR İŞ VE EKONOMİK BÜYÜME

Kesintisiz, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin, tam ve üretken istihdamın ve herkes için insana yakışır işlerin desteklenmesi

Ülkeler ekonomilerini çeşitlendirmek, ekonomik performansı ve rekabet gücünü artırmak için politikalar yürürlüğe koymuşlardır. Ancak bu ülkeler SKH 8'i gerçekleştirme konusunda çok az ilerleme kaydetmişlerdir. Son dört yılda art arda yaşanan küresel krizler bölgenin kronik sorunlu ekonomilerini derinden sarsmıştır. Bölge, COVID-19 salgını, Ukrayna'daki savaş ve küresel enerji, gıda ve hammadde piyasalarındaki istikrarsızlıktan kaynaklanan keskin ekonomik yavaşlama ve enflasyonist baskılara karşı hazırlıksız yakalanmıştır.

Arap bölgesi, finansal hesabı olan nüfusun oranında kademeli bir artış görmesine rağmen, finansal kapsayıcılık konusunda küresel olarak en zayıf performans gösteren bölge olmaya devam etmektedir. Bölge, 15 yaş üstü nüfusun sadece %37,2'sinin bir finansal hesaba sahip olmasıyla, %68,5 olan küresel ortalamanın çok altındadır.

KOBİ'ler gelişmek için finansal kapsayıcılığa ihtiyaç duymaktadır. Bu işletmeler bölgedeki kayıtlı işletmelerin %96'sını temsil etmekte ve işgücünün yaklaşık yarısını istihdam etmektedir. Yine de toplam banka kredilerinin sadece %7'sini oluşturmaktadırlar. Finansmana erişimlerinin artırılmasının birçok avantajı olacaktır. IMF tahminlerine göre KOBİ'lerin finansmana erişimindeki açığın kapatılması bölgedeki ekonomik büyümeyi yılda %1 oranında yükseltebilir, 15 milyona kadar yeni iş yaratabilir ve mali ve parasal politikaların etkinliğini artırabilir.

9 SANAYİ, YENİLİKÇİLİK VE ALTYAPI

Dayanıklı altyapıların inşası, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmenin desteklenmesi ve yenilikçiliğin güçlendirilmesi

COVID-19 salgını sonrasında kaydedilen ilerlemeye rağmen imalat zayıf kalmaya devam etmektedir. İmalat katma değerinin GSYH'ye oranı 2022 yılında Arap bölgesinde %10,3 iken dünya ortalaması %16,7'dir.

Bölgede finansmana erişimi kolaylaştırmak için özel fonlar yoluyla küçük ölçekli sanayileri desteklemeye yönelik ulusal çabalar bulunmaktadır. Örnek olarak Kuveyt'te KOBİ'lerin finansman ihtiyaçlarının %80'ine kadarını karşılamak üzere 6.5 milyar dolar sermayeli Kuveyt Ulusal KOBİ Geliştirme Fonu kurulmuştur. Aynı şekilde Katar Kalkınma Bankası KOBİ ekosistemine yatırım yapmaktadır ve İhracatı Geliştirme ve Destekleme Ajansı ve Katar İşletme Kuluçka Merkezi gibi girişimler başlatmıştır. Her ikisi de yerel üretimi desteklemektedir. Banka ayrıca bir KOBİ sermaye fonuna sahiptir ve özel ödüller yoluyla başarıları takdir etmektedir. Umman Kalkınma Bankası, imalat, teknoloji ve lojistik de dahil olmak üzere bir dizi sanayi sektöründe KOBİ'lere ve mikro işletmelere kolaylıklar sunmaktadır. Banka, 2021 yılında krediler için 140.3 milyon dolar onaylamış olup en yüksek tahsisatı imalat sektöründeki işletmelere yapmıştır. Bölgede Ar-Ge harcamaları 2021'de GSYH'nin %0,61'i gibi düşük bir seviyede kalmıştır ve bu harcamaların çoğu devlet kaynaklarından gelmektedir.

10 EŞİTSİZLİKLERİN AZALTILMASI

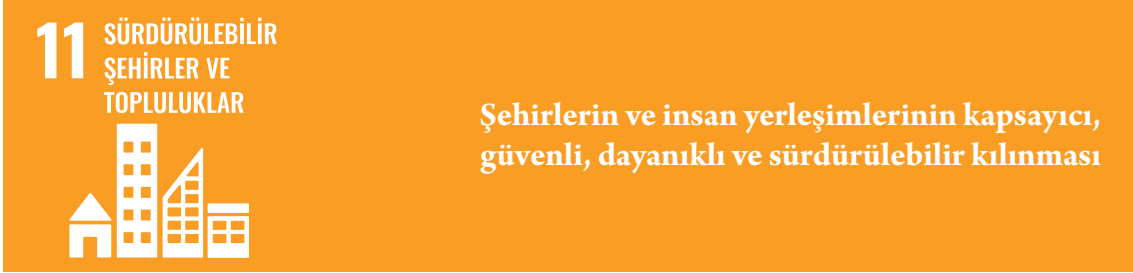

Ülkeler içinde ve arasında eşitsizliklerin azaltılması

Servet dağılımı açısından, küresel olarak en eşitsiz 20 ülkeden 6'sı bu bölgede yer almaktadır. Bölgedeki ortalama bir kişinin serveti 2019 ile 2020 arasında yaklaşık %28 oranında azalırken, milyonerlerin toplam serveti %44 oranında artarak 1.28 trilyon dolardan 1.85 trilyon dolara çıkmıştır. Bölgede 70.000 kişi 2019 ile 2021 arasında milyoner olurken, yaklaşık 29 milyon kişi günde 2.15 dolarlık uluslararası aşırı yoksulluk sınırının altına düşmüştür.

Bölgede artan servet yoğunlaşmasına önlem olarak çok az politika önlemi alınmıştır. Servet vergilerinin uygulanmasına yönelik çabalar sınırlı kalmış ve öncelikle gayrimenkullere odaklanılmıştır. Bu tür vergilerin kapsamı genellikle asgari düzeyde olup, bazen sadece mülk sahipliğinin devrine uygulanmakta ve sıklıkla

muafiyetlere tabi tutulmaktadır. Bölge ülkelerinden Cezayir, gayrimenkuller, araçlar, sanat eserleri ve esas olarak servet yönetimi yapan şirketlerdeki hisse senetleri de dahil olmak üzere kişisel varlıklara uygulanan bir servet vergisi oluşturma çabaları en yoğun olan ülkedir. Bölgesel düzeyde, servet vergilerinin gelir yoksulluğu uçurumunu kapatmak için gereken kaynakları harekete geçirme potansiyeli büyüktür.

Arap nüfusunun %75'inin 2050 yılına kadar kentsel alanlarda yaşaması beklendiğinden, kentsel politikalar yüz milyonlarca insanın refahı için kritik öneme sahiptir. Büyük ölçüde kıyı bölgelerinde bulunan ve genellikle eski altyapılarla karşı karşıya kalan bölgedeki şehirler, iklim değişikliğiyle ilgili felaketlere karşı oldukça savunmasızdır.

Dünyanın diğer bölgeleriyle karşılaştırıldığında, Arap şehirleri ulusal düzeyde merkezi bütçeleme mekanizmaları, yolsuzluk, verimsiz işlem ve arazi kayıtları yönetimi ve zayıf hesap verebilirlik nedeniyle daha düşük yerel gelir toplama oranlarına sahiptir. Yerel yönetimlerin, yerel olarak üretilen gelirin birincil kaynağı olan emlak vergilerini toplama yetenekleri sınırlıdır. Kamu-özel ortaklıkları, yeşil tahviller, vergi reformları, İslami finans ve uluslararası yardım gibi çeşitli finansal stratejiler ve mekanizmalar, altyapı projelerinin finansmanı ve şehirlerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmalarına daha da yaklaşımları için fırsatlar sunmaktadır. İslami finans, SKH 11'i finanse etmek için önemli bir potansiyel araçtır. Yeşil ve sosyal etkili sukuk, kentsel kalkınma projelerinde sosyal açıdan sorumlu ve çevreye odaklı yatırımları ölçeklendirmek için kullanılabilir.

12 SORUMLU ÜRETİM VE TÜKETİM

Sürdürülebilir tüketim ve üretim kalıplarının güvence altına alınması

Bölgedeki ekonomik büyüme hala doğal kaynak temelli gerçekleşmekte ve Arap bölgesinin kişi başına düşen maddi ayak izi, 2015 ile 2019 arasında 11,7 tondan 12,4 tona yükselirken, küresel ortalama ise 12,4 tondur. Arap ekonomileri, 2019 yılında küresel ortalamada 0,052'ye kıyasla GSYH birimi başına 1,188-kilogram olan yerel petrol tüketimiyle örneklendiği gibi fosil yakıtlara güçlü bir şekilde bağımlıdır. Petrol tüketimindeki bu yüksek oran hem çevresel sürdürülebilirlik hem de ekonomik çeşitlilik açısından ciddi bir risk oluşturmaktadır.

Gıda kaybı, küresel ortalama olan %13,3'e oranla 2020'de %16,29 olarak gerçekleşmiştir. 2019'da kişi başına hane halkı israfı ise 120 kilogram olan küresel ortalamaya karşılık bölgede 141 kilogram olarak gerçekleşmiştir.

Bölge ülkelerinden olan Fas, fosil yakıt sübvansiyonları reform planı enerji güvenliğini sağlamayı, ulusal bütçeyi geliştirmeyi ve fosil yakıt kullanımını ve emisyonlarını azaltmaya yönelik uluslararası taahhütlere uymayı hedeflemektedir. 2012'de, yakıt sübvansiyonları ulusal GSYH'nin %5'ini oluştururken ülke yılda 6.5 milyar dolardan fazla harcama yapıyordu. Fas, 2016'ya kadar bu miktarı GSYH'nin %1'inden biraz daha az olan 1.1 milyar dolara düşürmüştür. Tasarrufların bir kısmı yenilenebilir enerjinin geliştirilmesine yeniden yatırılmıştır.

13 İKLİM EYLEMİ

İklim değişikliği ve etkileri ile mücadele konusunda acilen eyleme geçilmesi

2000 ile 2020 arasında sera gazı emisyonları küresel ortalamanın iki katına hızla %68 artmıştır. Sonuç olarak, bölgenin küresel emisyonlardaki payı %4,7'den %5,8'e yükselmiştir. Bölge, dünyanın kişi başına en fazla karbon salan devletlerinden bazılarında ev sahipliği yapmaktadır. Yine de bazı kayda değer eğilimler ve girişimler ortaya çıkmıştır.

Ulusal kamu fonları: Ürdün, Fas, Suriye Arap Cumhuriyeti ve Tunus dahil olmak üzere bazı ülkeler, genellikle yenilenebilir enerji ve enerji verimliliğine odaklanarak, kendi ülkelerinde iklimle ilgili projeleri desteklemeye adanmış ulusal kamu fonları kurmuştur.

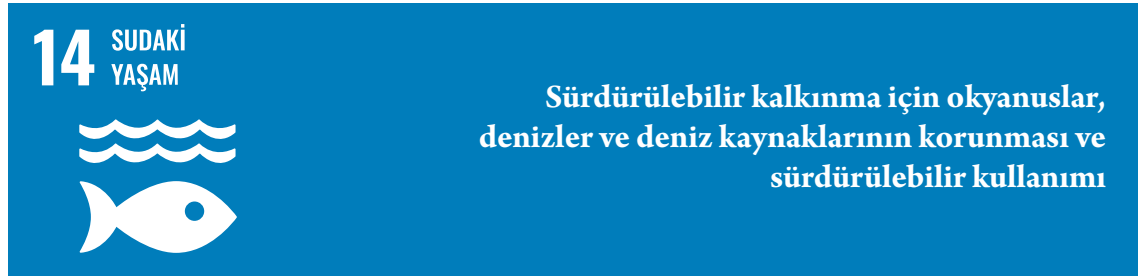
Ulusal izleme sistemleri: Fas, iklim eylemiyle ilgili yerel kamu harcamalarını izlemek için ulusal bir izleme sistemi geliştirmeyi araştırmaktadır.

Yeşil ve sürdürülebilirlik tahvilleri: Altı Arap ülkesi (Mısır, Lübnan, Fas, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri) 2015 ile Haziran 2022 arasında yeşil ve karma sürdürülebilirlik tahvilleri yoluyla toplam 12.8 milyar dolar toplamıştır.

Devlet yeşil tahvilleri: Mısır, 2020 yılında bölgenin ilk devlet yeşil tahvilini ihraç ederek 750 milyon dolar toplamıştır. Elde edilen gelir su, sanitasyon ve ulaşım projelerine tahsis edilmiştir.

Sürdürülebilirlik temalı fonlar: Mısır, 2022 yılında bölgenin ilk etki yatırım fonunu kurmuştur.

İklim Eylemi için Maliye Bakanları Koalisyonu: Beş Arap ülkesi (Bahreyn, Cibuti, Mısır, Irak ve Fas) bu küresel koalisyona katılmıştır.

Arap bölgesi, özellikle deniz ekosistemlerinin kirlilikten korunması ve balıkçılık faaliyetlerinin düzenlenmesiyle ilgili bazı hedeflerde geri kalmaktadır. Bölgedeki SKH 14 yönelik finansal yatırımlar şu şekildedir:

- Bölgede, özellikle KİK ve Kuzey Afrika ülkelerinde su ürünleri yetiştiriciliği yatırımlarında bir artış görülmektedir. Buna balık çiftçiliğini artırmak için Ar-Ge fonlaması da dahildir. Örneğin; Kuveyt Bilimsel Araştırma Enstitüsü, diğerlerinin yanı sıra balık kuluçkahane teknolojileri ve hastalık kontrolüne odaklanan bir balık çiftçiliği araştırma programı başlatmıştır. Fas'taki Ulusal Su Ürünleri Yetiştiriciliği Geliştirme Ajansı, 2021'de yaklaşık 659 milyon dolar değerinde 290 su ürünleri yetiştiriciliği projesini desteklemiştir.
- Mavi tahviller küresel olarak ortaya çıkmakta ve yeşil tahvillere benzer fırsatlar sunmaktadır. İlk olarak 2018'de Seyşeller'de pilot olarak uygulanmış ve 2018-2022 arasında çoğu uluslararası finans kuruluşları tarafından 26 mavi tahvil ihraç edilmiştir.
- 2012 ile 2021 yılları arasında Mısır ve Tunus, okyanus ekonomisini hedefleyen ve sırasıyla 280 milyon dolar ve 214 milyon dolar tutarında resmi kalkınma yardımı yoluyla harekete geçirilen özel finansmanın ilk 10 küresel alıcısı arasında yer almışlardır. Suudi Arabistan, Ulusal Balıkçılık Geliştirme Programı'nı kabul etmiş ve ekonomiyi çeşitlendirmek için ulusal Vizyon 2030 planının bir parçası olarak su ürünleri yetiştiriciliği sektörüne 4 milyar doların üzerinde yabancı ve yerel yatırım çekmeyi planlamaktadır.

15 KARASAL YAŞAM

Karasal ekosistemleri korumak, iyileştirmek ve sürdürülebilir kullanımını desteklemek; sürdürülebilir orman yönetimini sağlamak; çölleşme ile mücadele etmek; arazi bozunumunu durdurmak ve tersine çevirmek; biyolojik çeşitlilik kaybını engellemek

Arap bölgesindeki SKH 15'e yönelik finansman mekanizmaları şunlardır:

- Bölgede çevre korumaya yönelik kamu harcamalarının 2015'ten bu yana takip edilen ülkelerin çoğunda azaldığını görülmüştür. Harcamalar, bölgedeki yüksek çevresel bozulma maliyetleriyle orantısız olmaya devam etmektedir.
- Küresel Çevre Fonu, Yeşil İklim Fonu ve Uyum Fonu da dahil olmak üzere resmi kalkınma yardımı ve diğer çok taraflı finansman mekanizmaları, çoğu Arap ülkesinde biyolojik çeşitlilik için önemli finansman kaynakları olmaya devam etmektedir.
- Hayırsever finansman, tür koruma projelerini desteklemek için önemli bir kaynak sağlasa da uzun vadeli sürdürülebilirlik için daha fazla kamu ve özel sektör desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin; Mohamed bin Zayed Tür Koruma Fonu, türlerin korunması için küçük hibeler sağlamakta ve ayrıca daha büyük projeleri desteklemektedir.
- Bazı biyosfer rezervlerine yapılan özel sektör yatırımları, kaynakların sürdürülebilir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır. Lübnan'daki Shouf Biyosfer Rezervi, hükümet desteğinin rezervin harcamalarının üçte birini karşıladığı, diğer üçte ikisinin ise yerel işletmelerle geliştirilen ekoturizm paketleri aracılığıyla sağlandığı bir örnektir. Fas'taki Arganeraies Biyosfer Rezervi, argan ekosistemini korumak için yatırımcıları çekmek amacıyla büyüyen argan yağı endüstrisinden yararlanmaktadır.
- Biyolojik çeşitlilikle ilgili yeni ekonomik araçlar ortaya çıkmaktadır. Moritanya ve Fas, pestisitlerden, gübrelerden, orman ürünlerinden ve kereste hasatlarından toplanan vergileri biyolojik çeşitliliğin korunmasını finanse etmek için kullanmaktadır.

16**BARIŞ, ADALET
VE GÜÇLÜ
KURUMLAR****Sürdürülebilir kalkınma için barışçıl ve kapsayıcı toplumların desteklenmesi, herkes için adalete erişimin sağlanması ve her düzeyde etkili, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumların inşası**

Arap bölgesinde nüfusun %38'ini oluşturan 173 milyon kişi çatışmadan etkilenen bölgelerde yaşamaktadır. Çatışma içindeki yedi ülkede 65 milyondan fazla kişi insani yardıma ihtiyaç duymaktadır. 2022'de çatışmalar nedeniyle ölümlerde (savaşla ilgili ölümler) önemli bir %65 düşüş görülmüştür. Ancak Gazze'deki çatışmalarda yaşanan yoğun kayıplar, bölgedeki toplam ölüm oranlarında düşüş eğilimini tersine çevirmiştir.

Bölgede, kurumlar vergisi susitimelleri nedeniyle yılda 8.9 milyar dolar kayıp yaşanmaktadır. Ticarete yanlış faturalandırma her yıl 77.5 milyar dolar kayba yol açmaktadır. Yasadışı mali akışlardan olumsuz etkilenen ilk altı ülke Cezayir, Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan, Tunus ve Birleşik Arap Emirlikleri'dir. Bu ülkeler, yanlış faturalandırmayla bağlantılı bölgesel yasadışı mali akışların %80'ini oluşturmaktadır.

Aşırı askeri harcamalar, fonları sosyoekonomik kalkınmadan, bölgesel entegrasyondan ve barışın inşasından uzaklaştırmakta ve komşu ülkeler arasındaki karşılıklı gerginlikler nedeniyle istikrarsızlık artmaktadır. Bölgesel askeri harcamalar 2021 yılında yaklaşık 112 milyar dolar olmuştur. Bölgedeki askeri harcamalar GSYH'nin %2,2'si olan dünya ortalamasını aşmamış olsaydı, SKH finansmanı için yılda 63 milyar dolar ek kaynak elde edilebilirdi. Elde edilen bu kaynak ile yoksulluğun iki yılda ortadan kaldırması veya eğitimdeki finansman açığının kapatılması sağlanabilirdi.

17 AMAÇLAR İÇİN ORTAKLIKLAR

Uygulama araçlarının güçlendirilmesi ve Sürdürülebilir Kalkınma için Küresel Ortaklığın canlandırılması

SKH 17, küresel ve bölgesel iş birliğini, karşılıklı bağımlılığı ve dönüştürücü değişim için paylaşılan ve farklılaştırılmış sorumlulukları vurgulayan kapsamlı bir hedeftir. Mevcut verilere göre, Arap Devletlerinde telekomünikasyon hizmetlerine yapılan toplam yatırım 2021 yılında 10.34 milyar dolara ulaşarak küresel yatırımların %5'inden azını oluşturmuştur.

Çoğu ülke, özellikle genç girişimciler tarafından gerçekleştirilen küçük ve orta ölçekli Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) projelerine yatırımı teşvik etmek için fonlar kurmuştur. Ayrıca sektörün genişlemesini kolaylaştırmak için bankaları özellikle BİT alanında yeni kurulan şirketlere kredi sağlamaya teşvik etmektedirler. Ürdün, Umman ve Filistin Devleti, vergileri azaltarak ve prosedürleri basitleştirerek BİT alanındaki yabancı ve ulusal yatırımları teşvik etmektedir.

Risk sermayesi, yeni kurulan şirketler için büyüyen bir finansman kaynağıdır. 2022'de 15 Arap ülkesindeki start-up'lar 3 milyar dolar yatırım sınırını aşmıştır. Mısır, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri, girişim sermayesi yatırımlarında başı çekmektedir. Start-up'lar, çoğunluğu teknoloji tabanlı olan ve 2022'de 1,1 milyar doların üzerinde yatırım çeken fintech'in başını çektiği yaklaşık 30 farklı alanda faaliyet göstermektedir.

Küresel olarak, son yıllarda yapay zeka şirketlerine yatırım yapmaya yönelik artan ilgi çoğunlukla gelişmiş ülkelerde olmuştur. Hükümetlerin yapay zekaya yaptığı harcamalar açısından yaklaşık 22 milyar dolar ile Çin ilk sırada yer alırken onu Suudi Arabistan, Almanya, Japonya ve ABD takip etmiştir.

Sonuç

İslami finans ve sürdürülebilir finans, her ikisi de adalet, eşitlik ve ahlak gibi değerleri kapsayan, her ikisi de sosyal faydayı etkileyen ve her ikisi de etik olmaya odaklanan tamamlayıcı unsurlardır (Ahmed ve Robinson, 2022). İslami sosyal finans kavramını SKH'ler çerçevesinde ele alan bu çalışmanın sonuçlarına geçmeden önce İslami sosyal finans piyasasındaki birtakım gelişmeleri özetlemekte fayda bulunmaktadır:

- 29 Nisan 2024 tarihinde Uluslararası Sermaye Piyasası Birliği (ICMA-International Capital Market Association), İslam Kalkınma Bankası (IsDB-Islamic Development Bank) ve Londra Menkul Kıymetler Borsası Grubu (LSEG-London Stock Exchange Group) yeşil, sosyal ve sürdürülebilirlik sukuklarının ihracına ilişkin yeni bir kılavuz yayınlamıştır ("ICMA, IsDB and LSEG Publish Guidance on Green, Social and Sustainability Sukuk"). Bu klavuz ile sukuk ihraç edenlere ve katılımcılara bir sukukun nasıl yeşil, sosyal veya sürdürülebilirlik olarak etiketlenebileceği, örnekler ve vaka çalışmaları ile örneklendirilmektedir. Kılavuzda ayrıca, 2017'den bu yana 47 milyar doların üzerinde ihraca sahne olan ve 2023'te 13.4 milyar dolar ihraç edilerek bir önceki yıla göre %42 artış gösteren sürdürülebilir sukuk piyasasının mevcut durumunu yansıtan LSEG verileri de yer almaktadır (Utermarck, Sharif, & Kohli, April 2024).
- Çevre ve sürdürülebilir enerjiye yönelik küresel yatırımlara ilişkin güncel gelişmeler şu şekildedir (Ahmed ve Robinson, 2022):
  - Fitch Ratings'e göre, 2022'nin ilk yarısında yaklaşık 4.3 milyar dolar değerinde ESG bağlantılı Sukuk ihraç edilmiştir. 2022 yılının ikinci çeyreğinde ödenmemiş ESG bağlantılı Sukuk %11,2 artarak 19.3 milyar dolara ulaşmıştır (Ahmed ve Robinson, 2022). 2023 yılında, ESG bağlantılı sukuk ihracı toplam 10.5 milyar doları değerinde olurken, en yaygın ihraç %41 ile BAE'den yapılmış, onu Malezya (%28), Suudi Arabistan (%21) ve Endonezya (%10) izlemiştir. ESG sukuk 2023 yılı sonunda küresel sukukun %4,3'ünü oluşturmaktadır ("Global ESG Sukuk Outlook Dashboard: 2024").
  - Katar'dan Masraf Al Rayan bankası, "Sürdürülebilir Finansman Çerçevesi" uyarınca şeriat uyumlu bir yeşil mevduat programı başlatmıştır.
  - HSBC Amanah Malaysia, halka açık şirketler için sürdürülebilirlik bağlantılı İslami finansal ürünler ve ESG çözümleri geliştirmek için Bursa Malezya ile ortaklık kurmuştur.
- İslami sosyal finans kapsamında COVID-19 sonrası ülkelerin KOBİ'lere yönelik yaptığı düzenleme ve girişimlerden bazıları şu şekildedir (Rashid, 2022):
  - Bank Negara Malaysia (BNM) yaklaşık bir milyon KOBİ'nin finansmanını sağlamak için afet kurtarma fonu adı altında 7.08 milyar dolara ek olarak 500 milyon 113.9 milyon dolar tahsis etmiştir. Banka ayrıca çeşitli mikro finans programları, bir sosyal finansman programı (iTekad) ve çevrim içi finansman platformları etkinleştirmiştir. Malezya hükümeti ayrıca pandemi sırasında ve sonrasında finansal ve genel rehberlik için KOBİ temas noktalarının kapsamını genişletmiştir.
  - Türk hükümeti, salgının ortasında sektöre fayda sağlayan %18'lik büyük bir kredi garanti programı ile KOBİ'lere güvence vermiştir. Mısır da benzer bir yaklaşımla KOBİ kredilerini garanti altına almış, hibeler vererek vergileri erteleme imkânı sunmuştur.

- Önemli bir İslami finans merkezi olan Endonezya, KOBİ'leri finanse etmek için gelişmiş bir yaklaşım benimsemiştir. Geleneksel vergi avantajlarının yanı sıra Endonezya ücret sübvansiyonları sunmuş ve sağlıklı bir KOBİ finansmanı seviyesini korumak için FinTek'i yaygınlaştırmıştır. Hükümet ayrıca KOBİ'leri yeni dijital çerçeveye alışmaları için eğitmek üzere yeni dijital platformlar açmıştır.
- Zekat, vakıf, sadaka ve İslami mikro Finans gibi İslami sosyal finansın temel kurumlarına ilişkin güncel bilgiler ise şu şekildedir (Shah ve Umar, 2022):
  - Zekat ve sadaka kurumlarının başarısı, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHCR) Mülteci Zekât Fonu (2020) gibi kurulmuş fonlar aracılığıyla kaydedilebilmektedir. Yıllık bağışların arttığını ve en son belgelenen bağış akışının 61.5 milyon dolar olduğu bildirilmektedir. Bağışların %79 gibi büyük bir kısmı zekât olarak verilmektedir.
  - Bu bağışlar büyük ölçüde Yemen'de ülke içinde yerinden edilmiş insanlara, ardından Bangladeş ve Hindistan'daki mültecilere yardım etmek için kullanılmıştır. Bu kaynaklardan sırasıyla 651.425 ve 580.911 kişi yararlanmıştır.

Öneriler

Belabes'in (2024) de ifade ettiği gibi sosyal finans ile İslami sosyal finans arasında "İslami" ifadesi dışında büyük bir fark bulunmamaktadır. Asıl tartışılması gereken nokta İslami finans kavramı kullanımdayken İslami sosyal finans kavramına ihtiyaç olup olmadığıdır. Zira İslami finans, şariat olarak da ifade edilen İslam hukukuna uygun finansal faaliyetlerin etik ve ahlaki kurallar çerçevesinde uygulanmasını ifade etmektedir. Bu açıdan İslami sosyal finans kavramının tanımlanmaya çalışılmasının anlamsız olduğu düşünülmektedir. Yapılan araştırma sonucunda kavramsal açıdan yapılması önerilen çalışmalar şu şekildedir:

- İslam ekonomisi ve İslami finans kavramı ile ilgili tanımlar gözden geçirilmeli ve bu kavramlar temel kaynaklar üzerinden tekrar tanımlanmalıdır.
- Günümüz finans veya ekonomi dünyasında yeni keşfedilmiş kavramların İslam medeniyeti, kültür ve ekonomi dünyasında var oldukları ve mevcut kavramlardan çok daha kapsayıcı oldukları açıktır.
- Mevcut İslami finans sektörünün konvansiyonel sektörle benzer hareket ettiği görülmektedir. Fakat bu birliktelik en azından düşünce ve kavram dünyasında ayrıştırılmalıdır.
- İslami finansın kurumsallaşması olarak kabul edilen 1963'teki Mit Ghamr'ın kuruluşu, sosyal kalkınma ve fayda odaklı bir girişimdir. Günümüzdeki uygulamalarda bu noktadan oldukça uzaklaşmış olsa da temel amaç ve hedefleri canlı tutmak önemlidir.

Çalışmada ayrıca SKH'ye yönelik raporlardan oluşan veriler incelenmiştir. Bu raporlardan elde edilen bilgiler ışığında yapılabilecek öneriler ve çıkarımlar şu şekildedir:

- SKH'ler, 2030 yılına kadar belirtilen on yedi hedefe ulaşmayı hedeflemektedir. Fakat raporlardan elde edilen bilgiler ışığında ülkelerin bu hedeflerden oldukça uzakta olduğu söylenebilir.
- Arap coğrafyasına ilişkin yapılan analizlerde ise bu coğrafyanın özellikle veri paylaşımı şeffaflık gibi temel bilgi alanındaki eksikliği öne çıkmaktadır. Bu veri eksikliği özellikle problemlerin tespiti ve çözümü noktasında büyük bir sorun olarak durmaktadır.
- Bölgede su, çevre yenilenebilir enerji konusundaki yoğun yatırımlar dikkat çekicidir. Ayrıca bölgenin sağlık yatırımlarındaki artışlar da umut vericidir.
- Bölgenin önemli sorunlarından bir tanesi de ekonomik ve gelir eşitsizliğidir. Fakat bu noktada olumlu herhangi bir gelişme tespit edilememiştir.
- Arap coğrafyasının en temel sorunu bölgedeki savaş ve iç çatışmalardır. SKH 16 çerçevesinde bölge ülkeleri başta olmak üzere tüm ülkelerin bu bölgedeki barış ve adalet ortamını sağlamak noktasında başarısız oldukları görülmektedir.
- Arap coğrafyasındaki en ilgi çekici bilgi, bu bölgedeki israfın büyüklüğüdür. Bölge insanının büyük çoğunluğunu Müslüman nüfusun oluşturuyor olması ve bölgedeki ciddi bir gıda sıkıntısı yaşanması ilginçtir. Sonuçlar, kaynakların etkinsiz kullanıldığını görmek açısından önemlidir.

SKH'ler toplumsal fayda, sürdürülebilirlik ve gelecek nesillere yaşanabilir hayat bırakabilmek adına önemli hedefler barındırmaktadır. Fakat mevcut ekonomik düzen içerisinde SKH'nin birçoğunun başarılması imkansız gözükmektedir. İslam ekonomisi amaç, hedef ve kapsam olarak SKH'lerden çok daha kapsamlı sürdürülebilir ve etik değerlere sahiptir. Bu noktada mevcut sisteme benzeşmekten ziyade İslam ekonomisi ve finansının temel değer ve hedeflerine odaklanılarak bu yönde kurumlar ve enstrümanlar inşa edilmesinin sektörün sürdürülebilir büyümesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

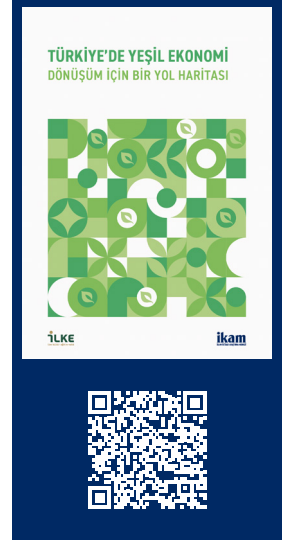

Kaynakça

- Ahmed, S., ve Robinson, L. (2022). Energy: Shariah and ESG finance slow and steady or just too slow?. *IFN Islamic Finance News* 2023.
- Arshad, M. N. M. (2022). Conceptualising the Islamic social finance into a three-sector economic model A. Shafiq (Ed.) içinde, *Institutional Islamic Economics and Finance* (ss. 50-64). New York: Routledge.
- Belabes, A. (2024). The limits of the rhetoric of Islamic social finance through the triptych waqf, umran, maash. *AZKA International Journal of Zakat & Social Finance*, 51-71. doi:10.51377/azjaf.vol5no2.187
- Boisjolie, T., El Baba, J., El Khoury, L., Geadah, L., Jales, M., Le Tellier, J., & Dimassi, H. S. (2024). Arab sustainable development report 2024. İçinde, *Beirut: Economic and Social Commission for Western Asia- ESCWA*.
- Cattelan, V. (Ed.) (2019). *Islamic social finance "entrepreneurship, cooperation and the sharing economy"*. New York: Routledge.
- Chapra, M. U. (2008). The Islamic vision of development in the light of Maqāsid Al-Shari'ah. https://www.researchgate.net/publication/303499103_The_Islamic_Vision_of_Development_in_the_Light_of_Maqasid_Al-Shari'ah adresinden erişildi.
- DinarStandard. *State of the global Islamic economy report 2019/20: Driving the Islamic economy revolution 4.0*. (2019). <https://cdn.salaamgateway.com/special-coverage/sgie19-20/full-report.pdf> adresinden erişildi.
- Dubai seeks global support for Islamic endowment reforms. <https://www.reuters.com/article/islamic-endowments-dubai-idUSL5N0J527X20131121/> adresinden erişildi.
- Global ESG sukuk outlook dashboard: 2024. https://www.fitchratings.com/research/islamic-finance/global-esg-sukuk-outlook-dashboard-2024-07-02-2024?utm_source=chatgpt.com adresinden erişildi.
- Hassan, M. K., Muneza, A., ve Saraç, M. (2021). Need to redefine Islamic finance in the light of Maqasid Al-Shariah. İçinde M. K. Hassan, M. Saraç, ve A. Khan (Ed.) içinde, *Islamic Finance and Sustainable Development "A Sustainable Economic Framework for Muslim and Non-Muslim Countries"* (ss. 11-34). Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Hassan, M. K., Saraç, M., ve Khan, A. (Ed.). (2021). *Islamic finance and sustainable development "A sustainable economic framework for Muslim and Non-Muslim countries"*. Switzerland: Palgrave Macmillan.
- ICMA, IsDB and LSEG publish guidance on green, social and sustainability sukuk. <https://www.isdb.org/news/icma-isdb-and-lseg-publish-guidance-on-green-social-and-sustainability-sukuk> adresinden erişildi.
- Islamic financial services industry "stability report". (2023). Retrieved from Kuala Lumpur: https://www.ifsb.org/wp-content/uploads/2023/10/Islamic-Financial-Services-Industry-Stability-Report-2023_En.pdf adresinden erişildi.
- Laldin, M. A., ve Djafri, F. (2021). The role of Islamic finance in achieving sustainable development goals (SDGs). M. K. Hassan, M. Saraç, ve A. Khan (Ed.) içinde, *Islamic Finance and Sustainable Development "A Sustainable Economic Framework for Muslim and Non-Muslim Countries"* (ss. 107-126). Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Nicholls, A., ve Emerson, J. (2015). Social finance "capitalizing social impact". İçinde, A. Nicholls, R. Paton, & J. Emerson (Ed.), *Social Finance*. Oxford: Oxford University Press.
- Obaidullah, M., ve Shirazi, N. S. (2015). Islamic social finance report 1436H (2015). Islamic Research and Training Institute (IRTI) (October 2015).
- OECD.(2020). *How Islamic finance contributes to achieving the sustainable development goals*. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/ac1480ca-en.pdf?expires=1733572269&id=id&accname=guest&checksum=D4DBD885689ADCBAC2BF28E95EF8E7F> adresinden erişildi.
- Petroske, C., Parzhuber, F., Jeong, H., Kinsella, J., Murakami, M., Laferriere, M., ve Cordelle, R. (Producer). SoFi 101: Understanding social finance. *Social Space*. https://ink.library.smu.edu.sg/lien_research/152 adresinden erişildi.
- Progress towards the sustainable development goals in the Arab region. (2024). Retrieved from Beirut: https://www.unescwa.org/sites/default/files/pubs/pdf/progress_towards_the_sustainable_development_goals_in_the_arab_region.pdf adresinden erişildi.
- Rashid, M. (2022). Islamic SME financing in a triangle of crises. *IFN Islamic Finance News* 2023, December.
- Rehman, A. (2019). A critical appraisal of Islamic finance in the light of the aqasid al-Shari'ah. İçinde, V. Cattelan (Ed.), *Islamic Social Finance "Entrepreneurship, Cooperation and the Sharing Economy"*. New York: Routledge.
- Rehman, A. (Producer). Islamic finance for social good. UNDP Website. 23.01.2019 tarihinde erişildi.

- Saba, I., Khan, A., ve Jawed, H. (2021). Islamic finance and SDGs: Connecting dots. M. K. Hassan, M. Saraç, ve A. Khan (Ed.) içinde, *Islamic Finance and Sustainable Development "A Sustainable Economic Framework for Muslim and Non-Muslim Countries"* (ss. 55-76). Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Shah, M. E., ve Umar, M. (2022). Islamic social finance: Potential in the face of global uncertainty. *IFN Islamic Finance News* 2023.
- State of the global Islamic economy report 2019/20: Driving the Islamic economy revolution 4.0.* (2019). <https://cdn.salaamgateway.com/special-coverage/sgie19-20/full-report.pdf> adresinden erişildi.
- The Sustainable Development Goals Report.* (2024). Retrieved from New York: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2024/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2024.pdf> adresinden erişildi.
- Tok, E., Yesuf, A. J., ve Mohamed, A. (2022). Sustainable development goals and Islamic social finance: From policy divide to policy coherence and convergence. *Sustainability (Switzerland)*, 14(11). doi:10.3390/su14116875
- Utermarck, S., Sharif, M., & Kohli, S. (2024). Guidance on Green, Social and Sustainability Sukuk. International Capital Market Association (ICMA).
- Ülev, S. (2021). İslami mikrofinans: Dünya örnekleri ve Türkiye için öneriler. İKAM-İSEFAM. Retrieved from İstanbul: <https://isefam.sakarya.edu.tr/wp-content/uploads/2021/10/mikrofinans.pdf> adresinden erişildi.

Diğer Yayınlarımız

 Aziz Mahmud Hüdayi Mah. Türbe Kapısı sok. No:13 Üsküdar İstanbul

ikam.org.tr

bilgi@ikam.org.tr

ikamorgtr

ikamorgtr

ikamorgtr